

Økologisk balance og historisk forandring*

En introduktion

Kristof K. Kristiansen og Niels Steensgaard

Den historiske videnskab har inden for den sidste menneskealder være præget af så mange nye impulser og strømninger, at nogle har villet tale om et »paradigmeskift«. Det er ikke hensigten her at genåbne diskussionen om, hvorvidt dette er en adekvat beskrivelse af fagets forandringer, men det er næppe kontroversielt at fastslå, at historikeren ikke længere tager sine grundkategorier, begreber som begivenhed, forandring eller udvikling med samme ureflekterede selvfølgelighed som for få årtier siden. Samtidig har den professionelle historiker måtte vænne sig til at tage bøger og essays alvorligt, som han før kunne affærdige som journalistik.¹

Naturligvis samvirker videnskabsinterne og videnskabseksterne faktorer på komplicerede måder i historieforskningens udvikling. Den videnskabsinterne pendulbevægelse mellem mikro- og makroundersøgelser rummer sin egen logik; på det akkumulerede forskningsgrundlag vil der være en tendens til faldende grænsenyttelse af nye synteseer, mens på den anden side en ophobning af syntese-

forsøg og eventuelt modstridende hypoteser om generelle sammenhænge kalder på nye detailundersøgelser med henblik på falsifikation, verifikation eller modifikation.

Men det er sandsynligt, at de nye impulser og strømninger i de sidste tiår i højere grad må tilskrives videnskabseksterne forhold. Historikeren er selv i historien, en periode med accelereret social og økonomisk forandring, hvor gængse styringsmekanismer og gængse forestillinger om udviklingens retning og udviklingsbestemmende faktorer bryder sammen, forandrer også historikeren. Han oplever på sine egne og sin samtids vegne nye behov for historisk orientering og bevidsthed om problemer, der var hans forgængere ukendte eller lidet relevante.

Økologi og historisk forandring er ikke et nyt tema i den historiske forskning, men det er ikke tilfældigt, at økologiske problemstillinger – årsagerne til de skiftende relationer mellem samfund og natur – har en fremtrædende plads i de seneste års historiske synteseundersøgelser.²

Kristof K. Kristiansen, f. 1948, cand.mag.

Niels Steensgaard, f. 1932, dr.phil., professor, Københavns universitet.

* På Historisk Institut ved Københavns Universitet afholdtes i efterårssemesteret 1981 en seminarrække omkring temaet *økologisk balance og historisk forandring*. Foruden de fem indledere, hvis foredrag er aftrykt i det følgende, deltog Ester Boserup, der fremlagde synspunkter fra sin nyeste bog, *Population and Technology*, Karl-Erik Frandsen med et foredrag om dyrkningssystemer i Danmark før udskiftningen, og Ove Hornby og Erik Oxenbøll, der behandlede problemer omkring protoindustrialiseringen. De to sidstnævnte indlæg vil blive publiceret i anden sammenhæng.

Emnet er forholdsvis nyt i dansk historisk forskning, og det giver anledning til en række principielle historiografiske og metodiske overvejelser. Vi har derfor ment det formålstjenligt i en kort introduktion at placere disse foredrag i en historiografisk sammenhæng og pointere nogle af de efter vor opfattelse væsentligste konklusioner.

1. Jvf. N. Steensgaard: »Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme«, *Historisk Tidsskrift*, Bd. 80:1 1980, p. 82–100. Fyldige analyser af de sidste tiårs internationale forskningsudvikling foreligger i G. G. Iggeers: *Moderne historievidenskab*, København 1980; G. Barraclough: *Main Trends in History*, New York 1979 og G. G. Iggers og H. T. Parker (eds): *International Handbook of Historical Studies*, London 1980.

2. De størst anlagte og mest vellykkede eksempler herpå er F. Braudel: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle*, I–III, Paris 1979 (bd. I oprindeligt udsendt i lidt anden form 1967, eng. overs. 1973) samt E. L. Jones: *The European Miracle. Environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia*, Cambridge 1981. De mest vidtgående forsøg på at tolke verdenshistorien ud fra økologiske forhold findes i R. Wilkinson: *Poverty and Progress*, New York 1973 og M. Harris' underholdende, hyppigt fejlagtige *Cannibals and Kings*, New York 1977 (da. overs. 1979). Harris har ligefrem formuleret et helt forskningsprogram for en økologisk funderet analyse af alle sider af menneskelig adfærd, jvf. manifestet *Cultural Materialism*, New York 1980.

Problemet meldte sig først for den nutidige bevidsthed med udviklingslandenes forsøg på at overhale den demografiske vækst med økonomisk udvikling. Og for den, der måtte være upåvirket af forholdene i fjerne, fremmede lande, blev problemet nærværende med 70'ernes erfaringer med miljøkatastrofer, energiproblemer og chockrapporter om grænserne for vækst.

Naturligvis kan samtidspåvirkede problemstillinger over for det historiske materiale føre til pinlige anakronismer, men de kan også føre til frugtbare opgør med etablerede fejltolkninger, og netop den nye bevidsthed om økosystemernes sårbarhed synes at rumme muligheder for en dybere forståelse af de vilkår, under hvilke den før-moderne bonde levede og arbejdede. For de generationer af historikere, der i deres egen samtid så stadige eksempler på vellykkede teknologiske fremskridt, var det svært at undgå at tænke i evolutionistiske baner og at forme problemstillingerne derefter. Følgen kunne i værste fald være en uforstående holdning til forfædrenes rationalitet. Trægheden i tilegnelsen af ny teknik eller nye afgrøder kan være vanskelig at forstå for en senere tid, og blive tolket som udtryk for en irrationel bondekonservatisme, – hvis ikke netop balancen mellem menneske og natur i det traditionelle landbrug er erkendt som et strukturelt grundforhold. Således bliver en af de interessanteste faglige konsekvenser af den nye, økologisk orienterede historie den, at fortidens uoplyste bønder nu er ved at blive rehabiliteret som miljøbevidste foretagere.

Den økologisk orienterede forskning følger sig imidlertid også faginternt ind i den allerede siden Mellemkrigstiden pågående diskussion om samspillet mellem mennesker og ressourcer i europæisk middelalder og nyere tid – de århundreder, hvor de europæiske samfund forberedte »det store spring«. Udgangspunktet for denne diskussion var opgøret med tolkninger af europæisk historie, der ensidigt

eller overvejende rettede opmærksomheden mod stater, byer og international handel. I Danmark samlede dette opgør sig først og fremmest om studiet af bøndernes institutionelle og sociale forhold, mens de demografiske og produktionsmæssige forhold tillagdes mindre vægt.

Uden for Danmark relateredes den landbrugshistoriske forskning mere direkte til overordnede problemstillinger. Bloch og Postan knyttede an til den handelshistoriske tradition, som den repræsenteredes først og fremmest af Pirenne, og påviste, hvordan handelsudviklingen fik forskellige konsekvenser, ikke blot fra region til region, men også fra landsby til landsby. Og konsekvenserne afhang ikke så meget af handelsrelationernes karakter som af lokale økologiske og sociale forhold. Gennem en række undersøgelser afløstes gradvist det unuancerede billede af bønderne som et passivt halehæng til den historiske udvikling af en mangfoldighed af lokale bondesamfund, hvor givne naturforhold og politiske og sociale relationer vekselvirkede i stadige og komplicerede processer. Det påvises, at agrarudviklingen ikke var kontinuerlig men tværtimod præget af skarpe konjunkturbevægelser, som igen slog ind over andre sektorer i samfundet.³

Med disse iagttagelser var agrarhistorien rykket frem i første række i forsøgene på at beskrive og forklare den historiske langtidside udvikling. Den »store historie«, kongernes, adelens, kirkens, staternes, byernes historie hentede grundlaget for sin eksistens hos de primære producenter, bønderne, og dens rytme fulgte agrarproduktionens rytme. Men der er ingen genvej fra denne iagttagelse til opstillingen af generelle teorier om systematiske endogene bevægelsesmønstre eller automatiske reaktioner på ydre påvirkninger. Jo bedre historikerne lærte det gamle europæiske agrarsamfund at kende, jo mere broget fremstod det – både i rum og i tid. Til den regionale mangfoldighed af dyrkningssystemer, uformelle og formelle sociale relationer, ar-

3. Kortfattede oversigter over hovedtræk i denne historiografiske udvikling (med fyldige henvisninger) kan findes i K. K. Kristiansen: »Inledning« til R. Brenner: *Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen*, Stockholm 1979, p. 1–26.

veformer og teknologisk praksis, kom de kronologisk usystematiske krisesituationer, krige, epidemier, misvækst og naturkatastrofer, der i kraft af det lave teknologiske niveau kunne have omfattende strukturelle konsekvenser.

Nogle historikere, især franske, drog den konsekvens at blive stående ved konjunkturerne som deskriptivt værktøj, men der har dog i efterkrigstiden været en stigende tendens til at sætte konjunkturforløbet ind i en malthusiansk forklaringsramme. Befolkningsstilvækst opfattes som en funktion af landbrugsudviklingen; dog således at der er en tendens til overreproduktion i forhold til fødevarergrundlaget. Krige, epidemier, fødselsbegrænsning m.v. kan løse en del af overbefolkningsproblemet, men den økologiske balance er ustabil og afbrydes af hyppige hungerkriser, der efterfølges af en ny ustabil balance.

Den engelske forskning har især samlet sig om konjunkturbevægelserne ca. 1000 til ca. 1500, herunder den senmiddelalderlige krise, som tolkes som en strukturelt betinget krise forud for pesten i midten af det 14. århundrede. På tilsvarende præmisser har franske historikere især beskæftiget sig med krisesymptomerne i det franske landbrug i det 16.–18. århundrede. Fælles for de anvendte begrebsrammer er en demografisk betinget cyklus: inddragelse af marginal jord og en forskydning fra græsning til kornavl, øger på kort sigt kaloretilførslen, men på længere sigt forringes jordens produktivitet på grund af mindsket gødskning. Dette fører frem til en ustabil situation, evt. en ond spiral, der vil

fortsætte, til emigration eller overdødelighed genopretter balancen.⁴

På dette grundlag har neomalthusianerne kunne opstille en ret simpel, men slagkraftig model for de samlede konjunkturbevægelser i et præindustrielt agrarsamfund, hvor svingningerne i løn, priser, indkomstfordeling, og profitter via udbud/efterspørgselsbetragtninger afledes af den generelle befolkningsudvikling. Mest konsekvent findes denne tankegang gennemført hos North og Thomas, hvor udformningen af moderne retsinstitutioner, især den private ejendomsret, placeres som strukturelle ændringer betinget af konjunkturforløbet.⁵

Marxistiske historikere har ikke kunne acceptere den neomalthusianske model under henvisning til, at det »malthusianske loft« ikke er naturgivet og konstant, men et historisk og socialt fænomen. Denne kritik er senest og skarpest formuleret i en meget omdiskuteret artikel fra 1976 af Robert Brenner. Brenner fremholder her mod neomalthusianerne de institutionelle følger af magtkampen mellem adel (godsejere) og bønder som den afgørende variabel. Han sammenligner udviklingen i Frankrig, Østeuropa og England, og specificerer de ejendommeligheder i det engelske forløb, der lagde grunden til den kapitalistiske stordrift i det engelske landbrug – for Brenner den centrale betingelse for videre økonomisk udvikling.⁶

Man kan følge Brenner i hans afvisning af den neomalthusianske model, men hans polemiske enstrenghed gør ham sårbar for kritik. Først og fremmest betyder hans mod-

-
4. For Englands vedkommende har M. M. Postans forskning været skoledannende. Hans væsentligste artikler siden 1930'erne er samlede i *Essays on Medieval Agriculture and General Problems of the Medieval Economy*, Cambridge 1973. En sammenfatning af sine resultater har han givet i *The Medieval Economy and Society*, London 1972. Det grundlæggende værk i fransk agrarhistorie er M. Bloch: *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris 1931 (eng. overs. 1966). Her anvendes et bredt spektrum af politiske, økonomiske og økologiske forklaringsfaktorer. En demografisk baseret landbrugshistorie bliver først fremtrædende med P. Goubert: *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*, Paris 1960 og Le Roy Ladurie: *Les Paysans de Languedoc*, Paris 1966 (eng. overs. 1974). En kortfattet historiografisk oversigt foreligger i F. Roy Willis: »The Contribution of the Annales School to Agrarian History«, *Agricultural History*, Vol. 54:2 1978, p. 538–48.
 5. D. C. North og R. P. Thomas: *The Rise of the Western World*, Cambridge 1973. For en udførlig kritik se S. Fenoaltea: »The Rise and Fall of a Theoretical Model«, *Journal of Economic History*, Vol. 35:2 1975, p. 386–409.
 6. R. Brenner: »Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe«, *Past and Present*, nr. 70 1976, p. 30–74 (sv. overs. 1979 jvf. note 3). Artiklen er bl.a. blevet heftigt debatteret i nr. 78, 79 og 80 (alle 1978) af samme tidsskrift. Her findes indlæg af M. M. Postan, H. Wunder, Le Roy Ladurie, G. Bois, R. Hilton, J. P. Cooper m.fl.

vilje mod overhovedet at tage hensyn til de demografiske faktoreres betydning for styrkeforholdet mellem klasserne, at klassekampen antager karakter af en »deus ex machina«. Når kronologiske og regionale forskelle i konflikternes karakter og resultater skal forklares, henviser han vagt til forskelle i bevidsthedsdannelse og traditionelle samarbejdsformer, men på disse områder er kilde-materialet så spinkelt, at han reelt må slutte fra resultater til forudsætninger.

Modviljen mod at tildele økologiske faktorer en selvstændig forklaringsværdi er en af de stærkest forankrede traditioner inden for marxismen siden Marx' egen polemik mod Malthus. Men også ikke-marxister vil kunne tilslutte sig den betragtning, at en renlivet økologisk forklaringsmodel som den neomalthusianske indebærer en ahumanisering af historien og forbigår det spektrum af valgmuligheder, der er til stede i en økologisk krisesituation. Ud fra en faglig synsvinkel er det derfor særlig interessant, at der i de seneste års litteratur kan spores en begyndende integration af en klassekampsorienteret og en økologisk betragtningsmåde.⁷

En anden antimalthusiansk hovedposition indtages af den danske økonom, Ester Boserup, der på baggrund af mange års erfaringer med praktiske og teoretiske udviklingsøkonomiske problemer, har argumenteret for, at befolkningstilvækst ikke nødvendigvis fører til stagnation eller onde spiraler, men tværtimod kan være en kilde til udvikling. Boserups centrale tese er, at det er muligt for de fleste landbrugssamfund at øge landbrugsproduktionen adekvat ved at forkorte brakperioden, sætte arbejdsindsatsen i vejret og anvende mere komplicerede arbejdsredskaber. Et skift til mere intensiv arealudnyttelse, f.eks. fra busksvedjebrug til korttidsbrak eller fra en til

flere årlige afgrøder, forudsætter en total omstilling af teknologi, braksystem og gødningspraksis, og indebærer en faldende produktivitet pr. arbejdstime. Til gengæld øges produktiviteten pr. arealenhed, således at den ny teknik skaber grundlag for større befolkningstæthed. Boserup går i overensstemmelse med resultaterne fra nyere forskning i bondeøkonomier ud fra, at bøndernes produktion ikke er orienteret mod profitmaksimering, men mod opretholdelse af en vis, social defineret, levestandard. Et bondesamfund vil derfor være tilbøjeligt til først at øge dyrkningsintensiteten, når befolkningstilvæksten har bragt den accepterede minimumslevestandard i fare.

Bevægelsen fra »primitive« til »udviklede« dyrkningssystemer er altså i en vis forstand at opfatte som en negativ spiral, opretholdelsen af levestandarden på et givet areal kræver en stadigt større arbejdsindsats af den enkelte. Dette pessimistiske perspektiv brydes på den anden side af muligheden for, at en øget befolkningstæthed skaber grundlag for produktivtetsgevinster ved regional specialisering, stordrift osv. Disse perspektiver såvel som vilkårene for højteknologiske dyrkningssystemer falder imidlertid uden for rammerne af Boserups undersøgelse. Derimod har hun i et senere arbejde understreget sin begrænsede intention, at vise en deterministisk malthusianismes logiske og empiriske utilstrækkelighed, ligesom hun har uddybet sine overvejelser om sammenhængen mellem befolknings-tæthed og urbanisering.⁸

Boserups bog blev ved sin fremkomst modtaget som et kontroversielt debatindlæg først og fremmest blandt udviklingsøkonomerne, men op gennem 70'erne har den langsomt vundet større indflydelse blandt antropologer, arkæologer og historikere.⁹ Te-

7. Et ambitiøst eksempel herpå er G. Bois: *Crise du féodalisme*, Paris 1976; jvf. I. Kyrre: »Teorier om førkapitalistisk samfundsdynamik«, *Kritiske Historikere*, 1981:2, p. 59-84.

8. De to omtalte fremstillinger er *The Conditions of Agricultural Growth*, London 1965 (sv. overs. 1973) og *Population and Technology*, Oxford 1981. På dansk præsenteredes nogle af hovedsynspunkterne i den kortfattede og populære *Fra boplads til storby*, København 1970.

9. En instruktiv kritisk gennemgang af *The Conditions . . .* med fyldige henvisninger til de kommentarer og den forskning, værket har affødt, findes i D. Grigg: »Ester Boserup's theory of agrarian change«, *Progress in Human Geography*, 1979:1, p. 64-84. Frugtbarheden af dets teser debatteres på tværfagligt grundlag i en række artikler i *Peasant Studies Newsletter*, Vol. 1:2, 1972.

sens høje generalisationsniveau gør den umulig at falsificere eller verificere. Modellens kvalitet set med historikerens øjne ligger da heller ikke så meget i dens forklaringskraft, som i dens uortodokse sammenkædning af velkendte variable. Den vender op og ned på gængse udviklingsforestillinger og afslører rationaliteten i »primitive« dyrkningsformer. Den afslører også, at der findes andre mulige reaktioner på et befolkningspres end det malthusianske. Som Boserup selv har understreget, udmærker menneskene sig som biologisk art ved at have flere valgmuligheder, når hungeren truer. Den, at lægge sig til at dø, er kun en blandt flere mulige løsninger.

Modellens begrænsede rækkevidde lader sig sandsynligvis påvise, når det gælder det kunstvandingsbetingede landbrug i Mellemøsten. Hvis det dyrkede område dér udnyttes over en vis grænse, er risikoen for langvarig nedsat produktivitet på grund af tilsaltnings så udpræget, at Boserups generelle afvisning af risikoen for miljøskader på grund af overudnyttelse ikke kan opretholdes. Også når vi vender os til det præindustrielle nordvest-europæiske landbrug, kræver modellen modifikation. I Nordvesteuropa var mulighederne for at forkorte brakperioderne primært betinget af øget gødningstilførsel. Dette problem blev først endelig overvundet med innovationer, der krævede kapital og ny teknologi snarere end øget arbejdsindsats. Et trin på vejen var indførelsen af foderafgrøder, men det er overvejende sandsynligt, at denne omlægning i al fald i en overgangsperiode forudsatte tilførsler af korn til menneskeføde udefra, – altså regional specialisering og et udbygget interregionalt handelsnet, der også håndterede grovvarer.

Og herved er vi tilbage ved faktorer, der traditionelt er blevet fremhævet i forsøg på at forklare den europæiske økonomis særlige udvikling: stater, byer, handel osv. Dialogen fortsætter. Den økologiske model har føjet nye dimensioner til den gamle debat om langtidsudviklingen i den europæiske økonomi, men hvis nogen har troet, at den kunne løse problemet, må han skuffes. Der findes ikke uafhængige variable i historien.

De foredrag omkring temaet økologisk balance og historisk forandring, der nedenfor er aftrykt, taler hver for sig selv, vi skal ikke gå ind i en diskussion af de faglige synspunkter. Derimod forekommer det nærliggende at videregive nogle af vore iagttagelser med hensyn til de generelle perspektiver, som den økologiske indfaldsvinkel åbner.

Metodeproblemet kommer direkte til udtryk i flere af foredragene. For Jørgen Jensen er det særdeles bevidst. Som forhistoriker er hans mål en total samfundsbeskrivelse, som arkæolog ved han, at han kun har adgang til en meget lille del af den fortidige virkelighed. Hans metodiske løsningsforslag er konsekvent. Ud fra den antagelse, at nogle grundvilkår i samspillet mellem mennesker og natur og mellem mennesker indbyrdes er almenne, plæderer han for anvendelsen af idealtyper, begrebsmæssige konstruktioner, om hvilke han kan antage, at de nærmer sig virkeligheden, men som han ved, ikke kan modsvare virkeligheden. Fra idealtyperne drages hypotetisk-deduktive slutninger, der lader sig sammenholde med det empiriske materiale. Resultatet er en virkelighedsbeskrivelse, der er mere total end den, der lader sig frembringe ad induktiv vej fra det bevarede kildemateriale, men også mere anfægtelig. Det er en virkelighedsbeskrivelse, der fra første færd må være beredt til at lade sig modificere eller falsificere, og som ikke lader sig verificere.

Også for Kåre Lunden er metodeproblemet bevidst – selv om han meget interessant oplyser, at hans udgangspunkt var naiv common sense. Der hvor kilderne svigter, anvender han ahistoriske modeller i sin rekonstruktion af virkeligheden. Den fundamentale antagelse er den samme som hos Jørgen Jensen, forventningen om visse uforanderlige træk i natur og mennesker, der tillader historikeren at fylde ud, der hvor kilderne er tavse. Men Kåre Lunden er også opmærksom på metodens begrænsninger og risici. At fylde ud ved slutninger fra det økologiske samspil mellem mennesker og natur er fristende, fordi dette samspil forekommer umiddelbart almengyldigt. Men det økologiske drama har sjældent overholdt reglerne om stedets og tidens enhed og aldrig reglerne om handlingens enhed.

Menneskene har ganske sikkert altid været rationelle i deres anvendelse af naturen, men nogle mennesker har fundet en højere rationalitet i deres udnyttelse af andre mennesker. Således må vi læse Kåre Lunden, når han tager afstand fra den demografiske determinisme og til slut betoner, at den økologiske synsvinkel må anvendes inklusivt, ikke eksklusivt.

Kristof Kristiansen søger at tage konsekvensen af den økologiske models utilstrækkelighed ved at inddrage flere variable, men under fastholdelse af den basale idealtipe, det selvtilstrækkelige bondesamfund. Det samfund, han stræber mod at beskrive, det præindustrielle europæiske bondesamfund, er for en makrohistorisk betragtning det vigtigste af alle bondesamfund, fordi det fandt frem til / blev genstand for de produktionsomlægninger, der i et historisk spring afgørende ændrede menneskets forhold til naturen. Komplexiteten og kildematerialets rigelighed indebærer, at de metodiske problemer må vægtes anderledes. Idealtypen, landsbysamfundet, nærmer sig en virkelighedsbeskrivelse på højt generalisationsniveau, en historisk struktur, der lader sig præcisere og verificere. Det metodiske problem er her snarere at indkredse betingelserne for forandring, de ydre stimuli og det indre potentiale for vækst.

Den anvendte metode i disse tre foredrag er i bevidst oppositon til en rent induktiv historieforskning. For forhistorikeren er valget enkelt, enten må han konstruere, eller også må han tie, kildematerialet tilbyder ingen begrebsmæssige rammer. For historikeren føles springet måske mere traditionsbrydende. Kilderne giver os priser på bergefisk og korn, men de siger intet om varernes kalorieindhold, de tilbyder os heller ingen systematiske registreringer af bondesamfundets valgmuligheder. Modellerne må blive konstruktioner, der begrundes sig i antagelser om naturgivne forhold og menneskelig rationalitet, men som ikke nødvendigvis lader sig verificere i kilderne.

Men det er muligt, at traditionalisten skal tøve, før han lader sig chokere, måske drejer det sig ikke så meget om et spring fra en induktiv til en deduktiv metode som om en

overgang fra en naivistisk modelanvendelse til en bevidst modelkonstruktion. I al fald Jørgen Jensen og Kåre Lunden er sig bevidst, at de ved inddragelse af økologiske overvejelser forkaster en anakronistisk model, som andre uden tøven har brugt før dem, nemlig en simpel markedsmodel. Intellektuelt forekommer den økologiske betragtningsmåde at indebære klare fordele. En model er en beskrivelse af forventet adfærd, den vil aldrig kunne dække alle individuelle tilfælde, men der synes at være empirisk belæg for at antage, at kaloriebehovet er mere alment end profitmaksimeringsbehovet. Den økologiske model er et mere almenyldigt arbejdsredskab end den markedsøkonomiske.

Dette fører os ind på en tredje iagttagelse, der vedrører intet mindre end spørgsmålet om menneskets frihed i historien. Flere af forfatterne understreger, at den økologiske model ikke må forveksles med en økologisk determinisme, således som det ofte hævdes af traditionalister. Modellen er et redskab, der hjælper os til at indkredse de historisk-strukturelle grænser for menneskets handlefrihed, men mennesket forbliver subjekt i historien.

Hvilke perspektiver dette åbner på det ideologiske plan er uvedkommende i denne sammenhæng, men de faglige perspektiver lader sig tydeligt aflæse i de to af foredragene, der især har karakter af case-studies, Jens Erik Skydsgaards og Peter Christensens. På vidt forskelligt rumligt og kronologisk plan fremlægges her to sæt af vilkår, der for den individuelle aktør må have været oplevet som praktisk taget uoverskridelige rammer, men som vi kan erkende som historiske strukturer. Vejenes placering i landskabet, samspillet mellem småbrug og storbrug, kunstvandingsanlæg, politiske overbygninger osv. var givne forhold, der afgrænsede generationers leveforhold og handlefrihed. Det er forløb så lange, at de meddelende kilder kun sjældent erkender dem som historiske.

Og her når vi frem til den konklusion, der måske er den vigtigste. Denne foredragsrække samler opmærksomheden om en virkelighed, der ikke formuleres i kilderne, men som historikeren kan fremanalysere ved en kombination af hypotetisk-deduktiv metode og syste-

matiske levnsslutninger. Det er en virkelighed, som det metodisk er vanskeligt at indfange, fordi dens varighed overstiger det enkelte individs levetid, og som derfor af meddelerne opleves som næsten naturgiven. Men

det er en virkelighed, som historikeren må stræbe efter at indkredse, hvis han vil forstå menneskets frihed og handlemuligheder i det historiske forløb.